

Lara Schrijver

The Archipelago City: Piecing together Collectivities

Introduction

In the 1985 essay 'Imagining Nothingness' Rem Koolhaas notes the introduction of an important urban concept, the 'archipelago city', in a 1977 studio by Oswald Mathias Ungers 'with as yet unrecognized implications'.¹ "A Green Archipelago" proposed a theoretical Berlin whose future was conceived through two diametrically opposed actions – the *reinforcement* of those parts of the city that deserved it and the *destruction* of those parts that did not. This hypothesis contained the blueprint for a theory of the European metropolis; it addressed its central ambiguity: that many of its historic centers float in larger metropolitan fields, that the historic facades of the cities merely mask the pervasive reality of the un-city.² The concept of the archipelago city arose in a period when Koolhaas was working with Ungers and has remained important in a number of later projects. The notion of the archipelago city, consisting of 'cities within the city' are relevant for a specific view of the role of architecture within the city (as formal and formative), and thus merit some further investigation.³ The role of Ungers in the development of these ideas, as an architect and a teacher, may offer some insight into both how they originated and in which direction they developed.⁴

To Koolhaas, the archipelago concept offers a 'blueprint for a theory of the European metropolis'. This is because it addresses the tension between the historic centres, typically seen as the stronghold of traditional public spaces, and the larger, more fragmented metropolitan fields surrounding them. The archipelago concept, in addressing both conditions, illustrates the attempts by both Koolhaas and Ungers to address the potential of architecture to create pockets of meaning and significance within the urban. They both note a tension in the contemporary city in its inability to combine a traditional form of public space, offering cohesion and a sense of community, with the extensive desire for individuation that is also part of contemporary society. Although the city concepts of both architects address specifically architectural and urban questions, we may discern an underlying concern that has a broader cultural significance in light of the contemporary city. Reconsidering this early work in relation to questions raised today, we can interpret this as an implicit yet seminal concern for the idea of 'collectivity' – something in between the traditional idea of the public and the private, acknowledging the pluralism of an individualised society without giving up the idea that a larger cohesive framework is possible. Their projects and writings investigate the role that architecture may play in the city, and implicitly in how it may contribute to forming a collective. Can it offer a space of significance that somehow mediates between a pluralistic and fragmented public space, and a purely individuated private space? Can it create a collective space that situates itself in between the two? Can this collective

1

This text offers preliminary findings and hypotheses in a longer term project on the role of Ungers and Koolhaas in redefining the role of architecture in the city. It aims to elaborate specifically on the connections between Ungers and Koolhaas, identifying themes in their writing that are relevant to the position of collective spaces in the contemporary metropolis, and the role architecture plays in this. For a full investigation on the potentials of the archipelago city as a concept, see the recently completed dissertation by Pier Vittorio Aureli, *The Possibility of an Absolute Architecture: The archipelago city and its project* (Delft, 2005).

2

'Imagining Nothingness' in: OMA, Rem. Koolhaas and Bruce Mau (eds.), *SMLXL* (Rotterdam, 1995), 198-203. The studio he refers to incorporated the work of many different people, including himself and Ungers, but also Hans Kollhoff.

3

The 'City within the City' was first published as *Die Stadt in der Stadt*, (summer academy 1977), in German only. It was subsequently published in Italian and English in *Lotus*, bringing it to a broader audience. Much of the work of Ungers follows this trajectory of a German language publication with an English translation about a year later.

4

Koolhaas even now refers to this work as important and relevant. For example, in an interview with Hans Ulrich Obrist, he points out how Ungers understood the artificiality of Berlin and consequently used it as a laboratory, setting up a number of design seminars that systematically explored various dimensions of its urban and architectural condition. http://artnode.se/artorbit/issue4/i_koolhaas/i_koolhaas.html

Lara Schrijver

De archipelstad: het samenvoegen van collectieven

Inleiding

In zijn essay 'Imagining Nothingness' uit 1985 wijst Rem Koolhaas op een belangrijk stedenbouwkundig concept, 'de archipelstad', dat door Oswald Mathias Ungers werd geïntroduceerd tijdens een atelier in 1977, maar waarvan 'de implicaties tot nu toe niet worden onderkend'.¹ "A Green Archipelago" schetste een theoretisch Berlijn, waarvan de toekomstige ontwikkeling langs twee diametraal tegen-gestelde lijnen zou verlopen: de *versterking* van die delen van de stad die het verdienen en de *afbraak* van die delen die dat niet deden. Ungers' hypothese bevatte een blauwdruk voor een theorie van de Europese metropool en richtte zich op haar centrale ambiguïteit: dat het historische centrum veelal drijft in een groter metropolitaan veld en de historische façades van de stad in feite een dekmantel zijn van de heersende realiteit van de on-stad.² Het concept van de archipelstad kwam op in een tijd waarin Koolhaas bij Ungers werkte en is een belangrijke rol blijven spelen in een aantal latere projecten. De notie van een archipelstad, bestaande uit 'steden in de stad', brengt een specifieke opvatting met zich mee van de (in dubbel op-zicht vormgevende) rol van de architectuur in de stad en verdient daarom een nadere overweging.³ Ungers' rol in de ontwikkeling van die ideeën, als architect en als docent, biedt mogelijk meer inzicht in de herkomst en verdere ontwikkeling ervan.⁴

Volgens Koolhaas biedt het archipelconcept 'een blauwdruk voor een theorie van de Europese metropool', omdat het ingaat op de spanning tussen de historische centra, in de regel gezien als het domein bij uitstek van traditionele openbare ruimten, en de grotere, meer gefragmenteerde grootstedelijke velden eromheen. De erkenning van beide sferen door het archipelconcept laat zien dat Koolhaas en Ungers het vermogen van de architectuur willen verkennen om afgebakende gebieden van belang en betekenis in het stedelijke veld in te brengen. Ze wijzen beiden op de spanning in de hedendaagse stad, die niet in staat is een traditionele vorm van openbare ruimte, die samenhang biedt en gemeenschapszin, te verbinden met het breed levende verlangen naar individualiteit, dat ook kenmerkend is voor de hedendaagse maatschappij. Hoewel beide architecten hun ideeën over de stad richten op specifiek architectonische en stedenbouwkundige vraagstukken, lijken ze een onderliggende inzet te delen die een verder strekkende culturele betekenis heeft in het licht van de hedendaagse stad. Als we dit vroege werk opnieuw bekijken vanuit de vragen die vandaag de dag worden gesteld, kunnen we de inzet van die ideeën interpreteren als een impliciet maar vruchtbaar zoeken naar de betekenis van het idee van 'collectiviteit': iets dat tussen de traditionele scheiding van publiek en privaat in ligt, dat het pluralisme van een geïndividualiseerde maatschappij erkent zonder het idee op te geven dat een groter samenhangend kader mogelijk is. Het gaat Koolhaas en Ungers in hun ontwerpen

1

Deze tekst bevat een aantal voorlopige resultaten en hypothesen uit een onderzoek op langere termijn naar de rol van Ungers en Koolhaas in de herdefinitie van de plaats van de architectuur in de stad. Meer in het bijzonder wordt ingegaan op de verwantschap tussen hen beiden en op de thema's in hun geschriften die relevant zijn voor het vraagstuk van collectieve ruimten in de hedendaagse metropool en de rol die architectuur hierin speelt. Voor een volledige studie van het potentieel van de archipelstad als concept, zie het recent verschenen proefschrift van Pier Vittorio Aureli, *The Possibility of an Absolute Architecture. The archipelago city and its project*, Delft 2005.

2

'Imagining Nothingness', in: OMA, Rem Koolhaas en Bruce Mau (red.), *S,M,L,XL*, Rotterdam 1995, p. 198-203. Het atelier waarnaar hij verwijst, behandelde werk van uiteenlopende ontwerpers, onder wie hijzelf en Ungers, maar ook Hans Kollhoff.

3

De 'Stad in de stad' werd oorspronkelijk, en alleen in het Duits, gepubliceerd als 'Die Stadt in der Stadt' (zomeracademie 1977). Het bereikte een breder publiek nadat de vertaling in het Italiaans en Engels verscheen in *Lotus*. Veel van Ungers' werk volgt hetzelfde traject van een Duitse publicatie, ongeveer een jaar later gevolgd door een Engelse vertaling.

4

Koolhaas noemt zijn werk ook nu nog belangrijk en actueel. Zo merkt hij in een interview met Hans Ulrich Obrist op dat Ungers de kunstmatigheid van Berlijn herkende en de stad daarom gebruikte als laboratorium, waar hij een aantal ontwerpseminars opzette waarin de diverse dimensies van de stedenbouw en architectuur van Berlijn systematisch werden verkend. http://artnode.se/artorbit/issue4/i_koolhaas/i_koolhaas.html Laatst bezocht 11 april 2006.

space help negotiate the seemingly inevitable oppositions of the contemporary metropolis? What are the respective positions of architecture and urban design – is the urban configured purely by urban design, with architecture as simply infill, or can architecture play a pivotal role as a punctual intervention within the larger urban field, or can it truly redefine a collective?

In his essay, Koolhaas goes on to say that in the archipelago model 'the desire for stability and the need for instability are no longer incompatible . . . such a city becomes an archipelago of architectural islands floating in a post-architectural landscape of *erasure* where what was once city is now a highly charged nothingness.' (page 201) This raises questions about the relation between architecture and the city: does architecture now become the city, while the city becomes a 'highly charged nothingness'? Is architecture simply relinquished in favour of a 'post-architectural' form of urban planning? Does architecture 'erase' the city by incorporating its urban functions within? The continual negotiation between architecture and the city is central to the reconsideration of the metropolis and how to define and create space for collective meaning. The archipelago concept is a 'system of fragments', an interpretation that O.M. Ungers had been working on for many years that negotiates the problem of forming a sense of community that can transcend the purely individual without destroying the freedom for individuation. As an interpretation of Berlin, it is based on a sort of 'natural grid' of green interspaces that allow a full range of life to grow in between, not unlike the rigorous New York grid as described by Koolhaas in 'The City of the Captive Globe'.⁵

The City within the City and the City of the Captive Globe both represent concepts that are instrumental in addressing a changing European metropolis. The City within the City derives from the condition of Berlin as it was in the late 1960s, early '70s: with individual areas and neighbourhoods showing pronounced and different identities, all embedded within a larger metropolitan field. The City of the Captive Globe derives from a study of Manhattan, where according to Koolhaas, the grid is such a rigorous ordering system that each plot itself can manifest a completely unique identity without destroying the conceptual coherence of the gridded city. Thus both concepts are distilled out of the unique and specific conditions of Manhattan and Berlin, and employed as a tool to reflect upon the European metropolis of the 1970s with its increasingly fragmented multiple centres. The remains of the historical city are still present, yet embedded within a newer field of urban expansion. The concepts evolved both from within the discourse of the late 1960s and from within the work itself of Ungers and Koolhaas.

The connections between Koolhaas and Ungers date back to at least 1972, when Koolhaas left for Cornell University on a fellowship to study under Ungers.⁶ At that time, Ungers had already been addressing the condition of the post-war city and the role of architecture within it for a number of years. He had built a number of (primarily small) projects, participated in several competitions, and begun to formulate a specific direction for architecture to impact the city. His ideas on architecture and the city were quite influential, both through his writings and his teaching at various universities (primarily Cornell and TU Berlin). This article will concentrate on the work of Ungers and his ideas on the city, and draw some brief comparisons with the work of Koolhaas.

Last accessed 11 April 2006.

5

In: R. Koolhaas, *Delirious New York* (Rotterdam, 1994), 294-296.

6

In his 1971 fellowship application to the Harkness foundation, Koolhaas specifically mentions his sympathy for the work in urbanism done by O.M. Ungers at the TU Berlin, indicating his familiarity with at least some of Ungers' work on architecture and the city prior to 1971. (Source: Rockefeller Archive Center, Commonwealth Fund Archives, Harkness Fellowship Files, Series 20.2, Box 115, Folder 941)

en geschriften om de rol die de architectuur in de stad kan spelen en, impliciet, om de vraag hoe ze kan bijdragen aan een collectief. Kan de architectuur een betekenisvolle ruimte creëren die ergens het midden houdt tussen een pluralistische en gefragmenteerde publieke ruimte en een zuiver individuele privé-ruimte? Kan zo'n collectieve ruimte bijdragen om de schijnbaar onvermijdelijke tegenstellingen van de hedendaagse metropool te overbruggen? Wat zijn de respectievelijke posities van de architectuur en de stedenbouw: wordt de configuratie van de stad geheel bepaald door de stedenbouw en alleen ingevuld door de architectuur, of kan de architectuur een spilfunctie vervullen met een plaatselijke interventie in het grotere stedelijke veld, of kan ze werkelijk een nieuw collectief niveau definiëren?

Verderop in zijn essay stelt Koolhaas dat in het archipelmodel 'het verlangen naar stabiliteit niet langer onvereenigbaar [is] met de noodzaak van instabiliteit (...) zo'n stad wordt een archipel van architectonische eilanden die drijven in een postarchitectonisch landschap van *erasure* [uitwissing], waarin wat eens de stad was, nu een hoogst geladen niets is.' (p. 201) Dat roept vragen op naar de relatie tussen de architectuur en de stad: wordt architectuur nu de stad, terwijl de stad een 'hoogst geladen niets' wordt? Wordt de architectuur eenvoudigweg prijsgegeven ten gunste van een 'post-architectonische' vorm van stadsplanning? Kan de architectuur de stad 'uitwissen' door haar stedelijke functies in zich op te nemen? De voortdurende wisselwerking tussen architectuur en stad staat centraal in de heroverweging van de metropool en de vraag naar de definitie en creatie van ruimten voor collectieve zingeving. Het archipelconcept is een 'stelsel van fragmenten', een interpretatie waaraan O.M. Ungers vele jaren had gewerkt en die antwoord geeft op het probleem van de vorming van een gemeenschapsgevoel dat het zuiver individuele kan overstijgen zonder de vrijheid tot individualisatie aan te tasten. Als analyse van Berlijn is het gebaseerd op een soort 'natuurlijk grid' van groene tussenruimten waartussen het volle leven zich kan ontplooiën, ongeveer zoals het rigoureuze grid van New York, dat Koolhaas heeft beschreven in zijn 'The City of the Captive Globe'.⁵

Zowel de *City within the City* als de *City of the Captive Globe* zijn nuttige instrumenten voor de analyse van een veranderende Europese metropool. De *City within the City* is te herleiden tot de toestand van Berlijn eind jaren zestig en begin jaren zeventig: afzonderlijke wijken en buurten met uitgesproken en verschillende identiteiten, allemaal ingebed in een groter metropolitaan veld. De *City of the Captive Globe* vindt haar herkomst in een studie van Manhattan, waar het grid volgens Koolhaas zo'n rigoureuze structurerend systeem is dat elk kavel op zichzelf een volkomen unieke identiteit kan vertonen zonder de conceptuele samenhang van de grid-stad aan te tasten. Beide concepten zijn dus afgeleid uit de unieke en specifieke condities van Berlijn respectievelijk Manhattan en ingezet als analyse-instrument voor de studie van de Europese metropool van de jaren zeventig, met haar toenemend gefragmenteerde meervoudige centra. De restanten van de historische stad zijn nog altijd aanwezig, maar nu ingebed in een meer recent veld van stedelijke expansie. De concepten vloeiden zowel voort uit het discours van de late jaren zestig als uit het werk van Ungers en Koolhaas zelf.

De band tussen Koolhaas en Ungers gaat terug tot ten minste

5

In: R. Koolhaas, *Delirious New York*, Rotterdam 1994, p. 294-296.

Ungers and the City

The City as the Common Domain

Like many of his European colleagues in the 1960s, Oswald Mathias Ungers was engaged with the problem of the contemporary city, in part influenced by the postwar building boom on the continent. Ungers attended and participated in a number of CIAM and Team 10 meetings, presenting work at a few of them.⁷ One of the primary concerns Ungers shared with Team 10 revolved around the scale of the contemporary city and the simple fact of needing to house a massive (and growing) population. Also, sustaining a meaningful public space was at the centre of all these concerns. Yet even within this shared concern, his approach showed a more marked interest in the role of architectural form than in the sociological conditions underlying the urban condition. The 1967 essay 'Grossformen im Wohnungsbau' already shows the tendency towards architectural autonomy in his approach to the city, which distinguishes his work from the main principles of Team 10.⁸

Defining the City through Grossform

'Grossformen im Wohnungsbau' exhibits a shift from treating the city as an analogy to architecture, towards the idea that architecture can have a morphological impact on the city. In this essay he is careful to stipulate that *Grossform* is not necessarily related to scale, but more to an expression of formal coherence. Later, the notion of *Grossform* develops into an increasingly important role for architectural form at the scale of the city. As a precursor to the essay on *Grossform*, 'Die Stadt als Kunstwerk' (1963) seeks the reasoning of architectural and city structure in form rather than function, while also arguing that urban form is no more than the sum of architectural forms. He sees the design process of architecture and urbanism as analogous: 'The city is governed by the same formal laws as the individual houses that comprise it.'⁹ Similarly, the later idea of *Grossform* is defined more by form than by scale. Yet the essay on *Grossform* reserves a space for something beyond the mere sum of parts, since it allows for an extra dimension that is strictly architectural. It is not a metaphorical expression of the interior function but a formal 'added value'. In this sense, *Grossform* is a step closer to addressing the urban condition in the work of Ungers. The city is no longer merely an analogy of architectural form, but is the location of something larger, it offers the urban context within which *Grossform* can offer a powerful intervention.

The ambiguity in the role of form and scale is especially prominent in the essay on *Grossform*. It begins with an observation of quantity: 500.000 dwellings had been built per year in the German federation since 1950, resulting in 8 million new dwellings by 1966. Ungers notes that the increased need for dwellings, the limitations of space, and a poor relation between expenditure and yield results in 'a concentration of building volume, rationalization of construction methods, and densification'.¹⁰ This is the basic condition of urban construction that he is responding to. In this, he is critical of quantification, noting that people speak of 'units' but mean 'numbers': 'Man spricht von Wohneinheiten und meint die Anzahl der Räume, von Wohnblocks und meint die Anzahl der Wohneinheiten.' He warns that a random collection of things only remains an amorphous mass, while to create a *Grossform* an additional quality needs to arise

7

He presented Grünzug Süd and his project for student housing in Enschede at the Berlin 1965 meeting, as documented in issue #3 of *Veröffentlichungen zur Architektur*, a series of publications Ungers produced while he was professor at the TU Berlin. By his own account, he first attended a CIAM meeting in 1953, at Aix-en-Provence. http://www.nextroom.at/article.php?article_id=4139 (last accessed 3 May 2006). The mutual interest and collaboration were strong for some time, extending even to the intense involvement by his Team 10 colleagues in a studio at Cornell in the winter and spring of the 1971-1972 academic year. Max Risselada and Dirk van den Heuvel (eds.), *Team 10 1953-1981: In Search of a Utopia of the Present* (Rotterdam, 2005), 180.

8

'Grossformen im Wohnungsbau', published as #5 of *Veröffentlichungen zur Architektur* (Berlin: TU Berlin) December 1966. The essay was based on a lecture given in Moscow. It was later published in *Aujourd'hui: Art et Architectures* #57-58, October 1967, 108-113.

9

'The City as a Work of Art'. excerpt in: Joan Ockman (ed.), *Architecture Culture 1943-1968* (New York, 1993), 362-364.

10

'Grossformen im Wohnungsbau', op. cit. (note 8), 4.

1972, toen Koolhaas met een beurs naar Cornell University vertrok om bij Ungers te gaan studeren.⁶ In die tijd was Ungers al een aantal jaren bezig met de toestand van de naoorlogse stad en de rol van de architectuur daarin. Hij had een aantal (voornamelijk woningbouw) projecten gerealiseerd en deelgenomen aan verscheidene prijsvragen en hij was begonnen met de formulering van een specifieke koers waarlangs de architectuur de stad kon beïnvloeden. Zijn ideeën over architectuur en de stad waren vrij invloedrijk, zowel via zijn geschriften als zijn onderwijs aan verschillende universiteiten (met name Cornell en de TU Berlin). In dit artikel ligt de nadruk op het werk van Ungers en zijn ideeën over de stad, en worden kort enkele vergelijkingen getrokken met het werk van Koolhaas.

Ungers en de stad

De stad als gemeenschappelijk domein

Net als veel van zijn Europese collega's hield Oswald Mathias Ungers zich in de jaren zestig bezig met het probleem van de moderne stad, deels naar aanleiding van de bouwhausse op het vasteland na de Tweede Wereldoorlog. Ungers nam deel aan een aantal bijeenkomsten van de CIAM en Team 10 en presenteerde op sommige ervan ook eigen werk.⁷ Een van de belangrijkste zorgen die Ungers met Team 10 deelde, was de schaal van de stad en de simpele maar dringende opgave van de huisvesting van een massale (en groeiende) bevolking. Tegelijkertijd draaiden hun zorgen om het behoud van een betekenisvolle openbare ruimte. Hoewel ze dus veel gezichtspunten gemeen hadden, was Ungers meer geïnteresseerd in de architectonische vorm dan in de sociologische omstandigheden die aan de stad ten grondslag lagen. Zijn essay 'Großformen im Wohnungsbau' uit 1967 geeft al blijk van de nadruk op architectonische autonomie in zijn benadering van de stad, waarmee hij afwijkt van de belangrijkste principes van Team 10.⁸

De stad definiëren via Großformen

Met 'Großformen im Wohnungsbau' verschuift Ungers van de benadering van de stad als een analogie met de architectuur naar het idee dat architectuur een morfologische impact op de stad kan hebben. Ungers stipuleert in het essay uitdrukkelijk dat de term *Großform* niet noodzakelijkerwijs duidt op de schaal, maar meer op een expressie van een formele samenhang. Later evolueert de notie *Großform* en wordt de architectonische vorm meer invloed op het niveau van de stad toegeschreven. 'Die Stadt als Kunstwerk' (1963), de voorloper van het essay over de *Großform*, zoekt de ratio van de structuur van architectuur en stad in de vorm, niet in de functie, en stelt ook dat de vorm van de stad niet meer is dan de som van architectonische vormen. Het ontwerpproces in de architectuur en de stedenbouw verloopt volgens hem analoog: 'De stad wordt geregeerd door dezelfde formele wetten als de individuele huizen die de stad vormen.'⁹ In aansluiting hierop wordt het idee van de *Großform* later meer bepaald door de vorm dan door de schaal. Het essay over de *Großform* laat echter enige ruimte voor iets dat verder gaat dan de som der delen, omdat Ungers hier erkent dat er een strikt architectonische extra dimensie bestaat. Geen metaforische uitdrukking van de interne functie, maar een formele 'toegevoegde waarde'. In die zin gaat de *Großform* in Ungers' werk een stap verder in de analyse van de toestand van de stad. De stad is niet langer slechts een

6

In zijn aanvraag van een fellowship aan de Harkness Foundation in 1971 vermeldde Koolhaas specifiek zijn sympathie voor het stedenbouwkundig werk dat O.M. Ungers aan de TU Berlin had gedaan en gaf hij blijk van zijn bekendheid met althans een deel van Ungers' werk op het gebied van de architectuur en de stad voor 1971. (Bron: Rockefeller Archive Center, Commonwealth Fund Archives, Harkness Fellowship Files, Serie 20.2, Doos 115, Map 941).

7

De bijeenkomst in Berlijn in 1965, waar hij Grünzug Süd en zijn ontwerp voor studentenhuysvesting in Enschede presenteerde, is gedocumenteerd in nr. 3 van de *Veröffentlichungen zur Architektur*, een serie uitgaven die Ungers produceerde in de tijd dat hij aan de TU Berlijn doceerde. Naar eigen zeggen was de eerste CIAM-bijeenkomst die hij bijwoonde die van 1953 in Aix-en-Provence. http://www.nextroom.at/article.php?article_id=4139 (laatst bezocht 3 mei 2006). De belangstelling over en weer en de samenwerking waren een tijdlang zeer sterk en resulteerden zelfs in een intensieve betrokkenheid van zijn collega's van Team 10 bij een atelier dat hij winter/voorjaar 1971-1972 gaf aan Cornell University. Max Risselada en Dirk van den Heuvel (red.), *Team 10 1953-1981: In search of a Utopia of the Present*, Rotterdam 2005, p. 180.

8

'Grossformen im Wohnungsbau' werd gepubliceerd als nr. 5 van de *Veröffentlichungen zur Architektur*, TU Berlin, Berlijn, december 1966. Het essay was gebaseerd op een toespraak die Ungers in Moskou had gehouden en het is later gepubliceerd in *Aujourd'hui: Art et Architecture*, nr. 57-58, oktober 1967, p. 108-113.

9

'The City as a Work of Art', samenvatting in: Joan Ockman (red.), *Architecture Culture 1943-1968*, New York 1993, p. 362-364.

beyond the sum of its parts. Although *Grossform* is literally about 'large form', this definition of 'large' is based on the strength of its form more than on scale. 'Only when a new quality arises beyond the mere sum of individual parts, and a higher level is achieved, does a *Grossform* arise. The primary characteristic is not numerical size. A small house can just as well be a *Grossform* as a housing block, a city district, or an entire city.'¹¹

It is a metropolitan condition: it is set up to resolve a specifically urban problematic of containing diversity. On the one hand then, scale is highly relevant: the large scale requires a careful consideration of the form that will both encompass diversity yet offer a distinct framework. On the other hand, *Grossform* is almost solely dependent on form: if the form is powerful enough, even 'a small house' may be a *Grossform*. Thus, *Grossform* encapsulates the problematic Koolhaas will later address in his idea of 'Bigness': there is a continual tension between form and scale. Bigness addresses this tension in almost the opposite direction: once the scale becomes large enough, the problem of form becomes something entirely different, something impossible to address with traditional architectural tools.

Ungers uses well-known architectural examples to illustrate his ideas about *Grossform*, including the work of Le Corbusier, Frank Lloyd Wright, and his Team 10 colleagues, the Smithsons. One of his own projects in the essay is Grunzug Süd (1963) as example of *Grossform* in terms of the 'wall', which he presented at the 1965 Team 10 meeting in Berlin.¹² On the basis of these specific projects, Ungers offers four criteria for *Grossform*: an (over)accentuated element, a connecting element, the principle of figure and theme, and a specific ordering principle. He also separates these criteria into the two categories of form and function, where function encompasses the social space created by streets and plateaus, while form encompasses the visual impact of walls and towers. The category of streets and plateaus allows for social gatherings and a diversity of uses, as evident in the Golden Lane housing project (Smithsons) but also the Ponte Vecchio, a project for Washington by Frank Lloyd Wright, and Ungers' own Märkische Viertel. The wall and tower categories define building masses, either through the linear condition of the wall or the vertical presence of the tower as a symbol, such as in Lake Shore Drive (Mies van der Rohe) but also in Grunzug Süd (Ungers).

This last grouping, the wall and the tower, is indicative of Ungers' interest in the typologies of architecture. This interest is already visible in his publication on the Team 10 meeting in Berlin, where he discusses the typological significance of spaces in relation to his plan for student housing in Enschede.¹³ Yet the categories defined in the essay on *Grossform* offer a next step in his focus on typology: the two categories of form and function are given equal weight. The early work of Ungers displays obvious connections with Team 10, such as an interest in the traditional fabric of the city, and the essay on *Grossform* reflects that, yet it is also part of the continuum towards an increasing role for the typology and morphology of architecture. The role attributed to the architectural object becomes slowly more prominent, and its significance in creating some kind of collective space is set against the inadequacy of an amorphous public space of the city.

The closing comments of 'Grossformen im Wohnungsbau' offer a prelude to the 'archipelago city', as well as the hint of a connection

11

'Erst wenn zu der Summe von Einzelteilen eine neue Qualität hinzukommt und eine höhere Entwicklungsstufe erreicht wird, entsteht eine *Grossform*. Kennzeichnend ist nicht die numerische Grösse. Ein im Volumen kleines Haus kann ebensogut eine *Grossform* sein wie ein Häuserblock, ein Stadtteil oder eine ganze Stadt.' ('Grossformen im Wohnungsbau', op. cit. (note 8), 5).

12

The project combines his interest in structuralist order (combinations of basic units) and in typology and morphology. Risselada, op. cit. (note 7), 154. At the same meeting, Ungers also presented his project for student housing in Enschede, which is primarily about typology.

13

Veröffentlichungen zur Architektur Team 10 meeting in Berlin (#3, 1965).

analogie van de architectonische vorm, maar de locatie van iets groter, de stedelijke context waarin de Großform een krachtige ingreep kan bieden.

Voorals de ambiguïteit in de rol van vorm en schaal is prominent in het essay over de Großform. Het essay begint met een kwantitatieve vaststelling: sinds 1950 waren er in de Duitse bondsstaat 500.000 woningen per jaar gebouwd, zodat er in 1966 acht miljoen nieuwe woningen bij waren gekomen. Ungers merkt op dat de woningnood, de beperkte ruimte en een ongunstige verhouding tussen investeringen en winsten leiden tot 'een concentratie van het bouwvolume, rationalisering van bouwmethoden en verdichting'.¹⁰ Dat is het uitgangspunt van de stadsuitbreiding waar hij op reageert. Hij staat daarbij kritisch tegenover kwantificering en zegt dat mensen het over 'eenheden' hebben, maar 'aantallen' bedoelen: 'Man spricht von Wohneinheiten und meint die Anzahl der Räume, von Wohnblocks und meint die Anzahl der Wohneinheiten'. Hij waarschuwt dat een willekeurige verzameling dingen niet meer oplevert dan een amorfe massa, terwijl er om een Großform te creëren een toegevoegde kwaliteit moet verrijzen boven de som van de delen. Großform betekent letterlijk 'grote vorm', toch is de definitie van 'groot' meer gebaseerd op de kracht van de vorm dan op zijn schaal. 'Pas als er een nieuwe kwaliteit verrijst boven de loutere som van de delen en een hoger niveau wordt bereikt, ontstaat een Großform. Het primaire kenmerk is niet de numerieke omvang. Een klein huis kan evengoed een Großform zijn als een huizenblok, een stadswijk of een hele stad.'¹¹

Het gaat om de toestand van de metropool: de Großform wordt ingezet als antwoord op het specifiek grootstedelijke probleem van het vasthouden van diversiteit. Aan de ene kant is de schaal dus hoogst relevant: de grote schaal vereist een zorgvuldige afweging van de vorm die ruimte biedt aan diversiteit, maar toch een onderscheidend kader biedt. Aan de andere kant hangt de Großform vrijwel geheel af van de vorm: als de vorm krachtig genoeg is, kan zelfs 'een klein huis' een Großform zijn. Het concept van de Großform neemt dus de problematiek in zich op die Koolhaas later zal aansnijden met zijn idee van 'Bigness': de continue spanning tussen vorm en schaal. Bigness benadert de spanning vanuit bijna de tegenovergestelde richting: wordt de schaal groot genoeg, dan wordt het probleem van de vorm iets geheel anders, iets dat met traditionele architectonische instrumenten niet meer te behandelen is.

Om zijn ideeën over de Großform te illustreren, gebruikt Ungers bekende voorbeelden uit de architectuur zoals het werk van Le Corbusier, Frank Lloyd Wright en zijn collega's van Team 10, de Smithsons. Een van zijn eigen ontwerpen in het essay is Grünzug Süd (1963), dat hij opvoert als een voorbeeld van Großform waar het gaat om de 'muur', en dat hij ook op de bijeenkomst van Team 10 in Berlijn in 1965 heeft gepresenteerd.¹² Op grond van deze concrete voorbeelden verbindt Ungers vier criteria aan de Großform: een (over)benadrukt element, een verbindend element, het principe van figuur en thema, en een specifiek ordenend principe. Hij onderscheidt de vier criteria in de twee categorieën van vorm en functie, waarbij de functie de sociale ruimte omvat die door straten en plateaus wordt geschapen, terwijl de vorm de visuele impact van muren en torens omvat. De categorie straten en plateaus biedt ruimte aan sociale bijeenkomsten en een variëteit aan gebruiksmogelijkheden,

10

'Grossformen im Wohnungsbau', op. cit. (noot 8), p. 4.

11

'Erst wenn zu der Summe von Einzelteilen eine neue Qualität hinzukommt und eine höhere Entwicklungsstufe erreicht wird, entsteht eine Grossform. Kennzeichnend ist nicht die numerische Grösse. Ein im Volumen kleines Haus kann ebensogut eine Grossform sein wie ein Häuserblock, ein Stadtteil oder eine ganze Stadt.' ('Grossformen im Wohnungsbau', op. cit. (noot 8), p. 5).

12

In het ontwerp komt zijn belangstelling voor een structuralistische orde (combinaties van basiseenheden) samen met die voor typologie en morfologie. Risselada en Van den Heuvel (red.), op. cit. (noot 7), p. 154. Ungers presenteerde op dezelfde bijeenkomst ook zijn ontwerp voor studentenhuysvesting in Enschede, dat de typologie als hoofdthema heeft.

between Ungers' perception of the city and that of Koolhaas as explained in the 'City of the Captive Globe'. 'Warum Grossform? . . . Die Antwort: Die Grossform schafft den Rahmen, die Ordnung und den geplanten Raum für einen unvorhersehbaren, nicht planbaren, lebendigen Prozess, für eine parasitäre Architektur. Ohne diese Komponente bleibt jede Planung starr und leblos.' This introduces essentially the condition that will be exacerbated in the notion of a City within the City: the maximum freedom for individual elements to be uniquely defined within a larger scheme that holds these individual elements in place. This is the same role that Koolhaas attributes to the Manhattan grid: its horizontal restriction (the plot boundaries defined by the grid) also contains a space of ultimate freedom along the vertical plane and within the blocks of the grid.

From a chronological point of view, it seems fair to say that the city of Berlin played an important role in the development of Ungers' work. His 'Stadt als Kunstwerk' essay was originally published in 1963. In 1964, Ungers opened his office in Berlin. The TU Berlin publication of the essay 'Grossformen im Wohnungsbau' dates from 1966.¹⁴ Here, it seems plausible that the strange conditions of post-war Berlin are beginning to raise the question of handling contradictions. The later idea of a City within the City seem to stem directly from the context of Berlin that Ungers was operating within.

City within the City: Grossform Expanded

The 1977 studio Koolhaas refers to as so important, the 'Stadt in der Stadt', exposes a deepening interest in the urban condition. Yet even here architecture remains the zone of individual freedom. In the end, although *Grossform* is often related to large-scale forms, it is primarily predicated on a strong definition of form, which then allows 'life' to take place in the undefined spaces in between. This premise becomes most clearly defined and employed in the archipelago city, or the City within the City.

'The City within the City' is a publication resulting from the 1977 Cornell summer academy in Berlin.¹⁵ Both Koolhaas and Hans Kollhoff were involved in the conceptualisation and the publication of this material. For the purposes of this article, a few of the 11 theses stated in 'The City within the City' are of primary interest due to how they define and address the archipelago city and how it allows for the creation of a collective space within the city. Thesis 4 offers an introduction to the notion of an archipelago city, which is based on the reinforcement of urban areas worth maintaining. The next thesis, number 5, posits the importance of an overarching collective structure that also acknowledges the primacy of the individual, identifying the whole of the city as a 'federation' of distinct city areas given 'consciously antithetical forms'.

To begin with, thesis 4 posits the diversity of the metropolis: 'The metropolis is characterized by the overlapping of many distinct, mutually exclusive and divergent principles. This is what distinguishes it from the village, the town, the city district and from smaller and medium-size cities.'¹⁶ The proposition that follows this observation is to introduce a 'selective reduction of urban pressure' by eliminating 'poorly functioning and superfluous areas of the city'. At the same time, the studio proposes to emphasise and strengthen the specific characteristics of the functional or salvageable areas of the city (or to complete the incomplete yet noteworthy areas). This is where

14

'Grossformen im Wohnungsbau',
op. cit. (note 8).

15

O.M. Ungers. *Die Stadt in der Stadt: Berlin das grüne Stadtarchipel* (Cologne, 1977 – printed in Ithaca NY). publication completed in collaboration with R. Koolhaas, P. Riemann, H. Kollhoff, A. Ovaska. Republished entirely in *Lotus 19*, 1978, extending its audience with this bilingual (Italian/English) publication. The summer academies were set up just as the earlier studios in Berlin by Ungers, which isolated specific conditions of the Berlin 'laboratory'.

16

Ungers, op. cit. (note 15), these 4
(author's translation).

zoals blijkt uit het woningproject Golden Lane (van Peter en Alison Smithson), maar ook uit de Ponte Vecchio, een ontwerp voor Washington van Frank Lloyd Wright en Ungers' eigen Märkisches Viertel. De categorie muren en torens omvat de bouwmassa's, hetzij via het lineaire karakter van de muur dan wel via de verticaliteit van de toren als symbool, zoals in Lake Shore Drive (Mies van de Rohe) maar ook in Grünzug Süd (Ungers).

Deze laatste categorie, muur en toren, verraadt Ungers' belangstelling voor de typologie in de architectuur. Die belangstelling is al zichtbaar in zijn publicatie over de bijeenkomst van Team 10 in Berlijn, waarin hij de typologische betekenis van ruimten bespreekt in verband met zijn ontwerp voor studentenhuysvesting in Enschede.¹³ Zijn gerichtheid op typologie wordt in het essay over de Großform echter nader toegespitst in de categorieën die hij daar definieert: de twee categorieën vorm en functie krijgen evenveel gewicht. Het vroege werk van Ungers geeft duidelijk blijk van banden met Team 10, bijvoorbeeld in de belangstelling voor het traditionele weefsel van de stad die ook uit het essay over de Großform spreekt, maar maakt toch ook deel uit van de evolutie naar een grotere rol voor de typologie en morfologie van de architectuur. Aan het architectonisch object wordt geleidelijk een meer prominente rol toegeschreven, en het belang ervan voor het scheppen van een soort collectieve ruimte wordt afgezet tegen de tekortkomingen van een amorfe publieke ruimte in de stad.

De afsluitende opmerkingen van 'Großformen im Wohnungsbau' wijzen vooruit naar de latere 'archipelstad' en laten een verbinding doorschemeren tussen Ungers' visie op de stad en de visie die Koolhaas uiteenzet in de 'City of the Captive Globe'. 'Warum Großform? ... Die Antwort: Die Grossform schafft den Rahmen, die Ordnung und den geplanten Raum für einen unvorhersehbaren, nicht planbaren, lebenden Prozess, für eine parasitäre Architektur. Ohne diese Komponente bleibt jede Planung starr und leblos.' In de kern wordt hiermee de toestand aangegeven die zal worden verhevigd in de notie van een 'stad in de stad': de maximale vrijheid van een unieke definitie voor afzonderlijke elementen binnen een groter kader dat de afzonderlijke elementen op hun plek houdt. Dat is ook de rol die Koolhaas toeschrijft aan het grid in Manhattan: de horizontale begrenzingen (de kavelgrenzen bepaald door het grid) omvatten ook een ruimte van ultieme vrijheid in het verticale vlak en binnen de blokken van het grid.

Vanuit chronologisch oogpunt lijkt het gerechtvaardigd te zeggen dat de stad Berlijn een belangrijke rol heeft gespeeld in de ontwikkeling van Ungers' werk. Zijn essay 'Die Stadt als Kunstwerk' verscheen oorspronkelijk in 1963, en Ungers opende in 1964 zijn bureau in Berlijn. De TU Berlin publiceerde het essay 'Großformen im Wohnungsbau' in 1966.¹⁴ Het lijkt plausibel dat de buitengewone omstandigheden van het naoorlogse Berlijn op dat moment de vraag opwierpen naar het omgaan met tegenstellingen. Het latere idee van een 'stad in de stad' lijkt direct voort te komen uit de Berlijnse context waarin Ungers opereerde.

Stad in de stad: de Großform uitgebreid

Het atelier dat Koolhaas zo belangrijk noemt, 'Die Stadt in der Stadt' uit 1977, getuigt van een zich verdiepende belangstelling voor de toestand van de stad. Toch blijft zelfs hier de architectuur de zone

13

Veröffentlichungen zur Architektur,
nr. 3, 1965; Team 10-bijeenkomst in
Berlijn.

14

'Grossformen im Wohnungsbau',
op. cit. (noot 8).

the archipelago city is then conceived: 'The enclaves thus released from a general urban anonymity will then create, as it were, liberated city islands, an urban archipelago in a natural green lagoon.'¹⁷ The green zones function as an amorphous field surrounding the city islands, through which they become distinct and clearly defined.

Thesis 5 works with the idea of the City within the City as posited in thesis 4 as the basis for a future urban spatial plan for Berlin. The image of Berlin as a green archipelago city is seen to offer a 'pluralistic urban concept' that is 'the antithesis of urban design theories until now, which are based on the definition of a unified city.' The importance of this thesis in relation to later work by both Koolhaas and Ungers becomes apparent in this thesis and its propositions. The position of the collective is still seen as relevant to the urban condition, but it is premised on the individualised society of the contemporary metropolis. Therefore it maintains a different relationship with the traditional understanding of the public and mediates between the totality of unconditionally accessible public space and the pure privacy of individual experience. The idea of the City within the City 'accommodates the contemporary structure of society, which has developed ever more towards an individualized society with different needs, desires and ideas. The concept also incorporates the individualisation of the city and thus a dislike for the typical and for unification'. By individualising the city, there is space for the inhabitant to identify with something specific (as opposed to the depersonalisation encountered in the anonymous city).

Thesis 6 offers a small indication of how this 'collective' may be viewed. Seeking out and defining specific places within the city is seen as both a programmatic and a formal process. In the first step of analysing the city, certain urban areas are found 'that distinguish themselves by their quality and collective potential in contrast to other areas'. These are exemplary areas that 'represent extremely divergent structures in terms of form and content'. Again, as in earlier pieces by Ungers, the formal and typological quality of specific areas is seen as something that contains a certain resonance for public space. In this sense, his work implicitly prefigures what Koolhaas attributes to Bigness as 'reinventing the collective'.¹⁸ On this level, the City within the City sees the formal definition of an area or a project as central to its ability to attract or enable a collective domain.

The theses of the 'City within the City' resonate with ideas in the 'City of the Captive Globe' as a city consisting of isolated islands being able to maximize their own individual traits.¹⁹ Koolhaas had been working on *Delirious New York* by this time, as well as on the 'City of the Captive Globe'.²⁰ There was a continual exchange of ideas between Koolhaas and Ungers from 1972 through 1978. It is also clear that this work takes a new direction in defining the role of architecture in the city as punctual, as one of specificity rather than totality. Both the ideas of Ungers (archipelago, *Grossform*) and Koolhaas (City of the Captive Globe, Bigness) show a transition in how the city is handled from the perspective of architecture. They attempt to grapple with a continually transforming condition of the metropolis, incorporating plurality and dissension within its own foundations, yet in their work this struggle is always resolved through architecture.

17

Ungers. op. cit. (note 15), these 4, schlussfolgerung.

18

'[T]he attraction of Bigness is its potential to reconstruct the Whole, resurrect the Real, reinvent the collective, reclaim maximum possibility'. 'Bigness, or the Problem of Large' in: Koolhaas, op. cit. (note 2), 495-516.

19

In that sense, when referring to the studio in Berlin, it may or may not be significant that Koolhaas phrases it specifically in the passive 'a concept [of the green archipelago] was launched', leaving authorship unspecified. (Koolhaas, op. cit. (note 2), 198-203; quote from 200). See note 1.

20

Koolhaas began studying with Ungers at Cornell in 1972. He was already doing research for *Delirious New York* at that time. In 1973, he went to Manhattan to continue his work on the manuscript at the Institute for Architecture and Urban Studies (IAUS).

van de individuele vrijheid. Uiteindelijk wordt de Großform echter, hoewel vaak in verband gebracht met grootschalige vormen, primair bepaald door een sterk gedefinieerde vorm, die dan het 'leven' zijn gang laat gaan in de ongedefinieerde ruimten ertussenin. Deze stelling wordt het scherpst gedefinieerd en toegepast in de archipelstad, of de 'stad in de stad'.

'Die Stadt in der Stadt' was een publicatie die voortkwam uit de zomeracademie van Cornell in Berlijn in 1977.¹⁵ Zowel Koolhaas als Hans Kollhoff was betrokken bij de conceptualisering en publicatie van dit materiaal. Voor het doel van dit artikel zijn enkele van de elf stellingen die in het artikel worden weergegeven relevant voor het inzicht in de archipelstad en de vraag hoe deze de creatie van een collectieve ruimte binnen de stad mogelijk maakt. Stelling 4 geeft een inleiding tot de notie van een archipelstad, gebaseerd op de versterking van stedelijke gebieden die het waard zijn bewaard te blijven. De volgende stelling, nummer 5, onderstreept het belang van een overkoepelende collectieve structuur die het primaat van het individu erkent, en kenmerkt het geheel van de stad als een 'federatie' van onderscheiden, 'bewust antithetisch vormgegeven' stadsgebieden.

Om te beginnen wijst stelling 4 op de diversiteit van de metropool: 'De metropool wordt gekenmerkt door een overlapping van vele onderscheiden, elkaar wederzijds uitsluitende en uiteenlopende principes. Dat is wat haar onderscheidt van het dorp, de stadswijk en van de kleinere en middelgrote stad.'¹⁶ Op deze vaststelling volgt het voorstel een 'selectieve reductie van de stedelijke druk' tot stand te brengen door 'slecht functionerende en overbodige stadsdelen' te elimineren. Tegelijkertijd stelt het atelier voor de specifieke kenmerken van de stadsdelen die functioneel of redbaar zijn te benadrukken en te versterken (of de onvoltooide, maar toch opmerkenswaardige delen, te voltooien). Hier komt het concept van de archipelstad in beeld: 'De enclaves die aldus worden bevrijd uit de algemene stedelijke anonimiteit vormen dan als het ware bevrijde stadseilanden, een stedelijke archipel in een natuurlijke groene lagune.'¹⁷ De groene zones omringen de stadseilanden met een amorf veld, waarin ze een eigen karakter en definitie krijgen.

Stelling 5 neemt het idee van de 'stad in de stad' zoals voorgesteld in stelling 4 als basis voor het stedenbouwkundig plan van het toekomstige Berlijn. Het beeld van Berlijn als een groene archipelstad biedt, zo wordt gesteld, een 'pluralistisch stadsconcept', en dus 'de antithese van stedenbouwkundige theorieën tot nu toe, die zijn gebaseerd op de definitie van een eenheidsstad.' Het belang van deze stelling in verband met later werk van zowel Koolhaas als Ungers wordt duidelijk in de stelling zelf en in de voorstellen die eruit voortvloeien. Het collectief wordt nog altijd gezien als relevant voor de toestand van de stad, maar het wordt ondergeschikt gesteld aan de geïndividualiseerde samenleving van de hedendaagse metropool. Het staat daardoor in een ander verband met het traditionele begrip van de openbare sfeer en bemiddelt tussen de totaliteit van de onvoorwaardelijk toegankelijke openbare ruimte en de zuivere intimiteit van de individuele ervaring. Het idee van de stad in de stad 'doet recht aan de structuur van de hedendaagse maatschappij, die zich steeds meer ontwikkelt naar een geïndividualiseerde maatschappij met verschillende behoeften, verlangens en ideeën. Het concept neemt ook de individualisering van de stad in zich op, en daarmee

15

O.M. Ungers, *Die Stadt in der Stadt. Berlin das grüne Stadtarchipel*, Studioverlag für Architektur, Keulen 1977 (gedrukt in Ithaca NY). Deze publicatie kwam tot stand in samenwerking met R. Koolhaas, P. Riemann, H. Kollhoff en A. Ovaska. Geheel opnieuw uitgegeven in *Lotus*, 19, 1978, dat als tweetalige Italiaans-Engelse publicatie een breder publiek bereikte. Evenals de eerdere ateliers in Berlijn waren de zomeracademies door Ungers opgezet om specifieke aspecten van het Berlijnse 'laboratorium' te isoleren.

16

Ungers, op. cit. (noot 15), these 4.

17

Idem, these 4, conclusie.

Koolhaas and Ungers *New City Forms*

It thus becomes clear why Koolhaas refers to the concept of Berlin as a green archipelago as a seminal idea about the European metropolis: the archipelago idea comes remarkably close to the ideas Koolhaas was formulating about the city and how to approach it. In terms of ideas, the correlation between Ungers and Koolhaas was strongest at the time of the green archipelago and the version of the 'City of the Captive Globe' essay that was published together with a discussion of some of Ungers' work in *Lotus*.²¹ In 1975 *Lotus* published a shorter version of 'City of the Captive Globe' than published in *Delirious New York* in 1978, which incorporates a very specific reformulation of the theses in 'City within the City', with the grid being posited as 'an archipelago of "Cities within Cities"'.²² In this publication, the original work on the 'City of the Captive Globe' is dated to 1972. This was also when a relatively continuous and mutually influential contact was established as a result of the Harkness fellowship that enabled Koolhaas to study under Ungers at Cornell University.²³

More than anything, the work of Ungers and Koolhaas at this time offers a departure from the perception of the city as a cohesive whole. What they share is the idea that even in a fragmented city, the connections within it and the role of architecture can remain vital. For Ungers, unity is created in a strong form (*Grossform*) or by virtue of the intense individuality of city 'islands'. For Koolhaas, the grid itself is such a neutral yet omnipresent condition that it encompasses a lack of unification. As a strong urban condition, the grid allows maximum freedom for each individual condition within it. In fact, the individuality of each plot reinforces the unity of the grid. This attention for the individual condition offers a strong position to architecture within the urban fabric: it may reinforce the larger field of the urban simply by being specific. Is it possible that the archipelago city offers a suggestion towards encompassing a collective within the heterogeneous urban realm?

Bigness: Grossform Transcended

The 1994 essay 'Bigness' offers a next step in the understanding of the role of architecture within the urban domain. While the observations founding this category of Bigness are similar to the conditions Ungers notes about his contemporary city in the mid-1960s, the small step in scale here is a giant conceptual leap in the role of architecture. Bigness is situated simply as the result of an increase in scale ('Beyond a certain scale, architecture acquires the properties of Bigness'), which then becomes a condition that transcends traditional comprehension of form and the common strategies of architecture.²⁴ Bigness 'instigates a regime of complexity': it engenders the conditions we typically consider 'urban', which cannot be addressed merely by a coherent totality of architectural form. Yet this regime of complexity, precisely like the archipelago, and even as framed by *Grossform*, should not be seen as pure fragmentation. Rather, in Bigness, the 'parts remain committed to the whole'. Here the congruence between the writings of Ungers and those of Koolhaas remain visible: neither are attempting to destroy the possibility of coherence, but they are both trying to accommodate the complexity and plurality of the contemporary metropolis.

In a departure from the writings of Ungers, Koolhaas here makes

21

Lotus 11, 1975. Which idea influenced the other would be difficult to say, though there are indications that Koolhaas had an early interest in the work Ungers was producing in relation to the city, as mentioned in note 6. This publication is also accompanied by the entries to a competition for Roosevelt Island (NY), one by Ungers and one by OMA. The entries are introduced as 'two entries by OMA', which raises the question of whether Ungers was even more deeply involved with the recently founded Office for Metropolitan Architecture than is commonly known.

22

Koolhaas, op. cit. (note 5), 296.

23

Following his time at Cornell, Koolhaas also worked on two competition entries for Ungers in 1974, and would on occasion assist with the Cornell summer studios through 1977. It is not surprising that the strongest resonance between the ideas of Koolhaas and Ungers are to be found around the mid-1970s.

24

'Bigness, or the Problem of Large' in: Koolhaas, op. cit. (note 2), 495-516.

een weerzin tegen het kenmerkende en gelijkvormige.' De individualisering van de stad geeft de inwoner ruimte om zich te identificeren met iets specifiek (in tegenstelling met de depersonalisering die we in de anonieme stad tegenkomen).

De zesde stelling geeft een kleine indicatie van hoe dit 'collectief' te zien is. Het identificeren en definiëren van specifieke plekken binnen de stad wordt gezien als een zowel programmatisch als formeel proces. In de eerste stap van de analyse van een stad worden bepaalde gebieden gevonden 'die zich ten opzichte van andere gebieden onderscheiden door hun kwaliteit en collectief potentieel'. Het zijn exemplarische gebieden 'die qua vorm en inhoud extreem uiteenlopende structuren vertegenwoordigen'. Net als in eerdere stukken van Ungers wordt de formele en typologische kwaliteit van een bepaald gebied gezien als iets dat juist door zijn vorm een ontvankelijkheid voor openbare ruimte creëert. In deze zin loopt zijn werk impliciet vooruit op de 'heruitvinding van het collectief' die Koolhaas aan Bigness toeschrijft.¹⁸ Op dit niveau wordt in 'Die Stadt in der Stadt' de formele bepaling van een gebied of ontwerp gezien als wezenlijk voor zijn vermogen een collectief domein aan te trekken of mogelijk te maken.

In de stellingen van 'Die Stadt in der Stadt' over geïsoleerde eilanden die in staat zijn hun eigen individuele kenmerken te optimaliseren, vinden we de weerklank van ideeën in de 'City of the Captive Globe'.¹⁹ In die tijd werkte Koolhaas al zeker aan *Delirious New York*, evenals aan de 'City of the Captive Globe'.²⁰ Tussen 1972 en 1978 (de publicatie van 'Die Stadt in der Stadt') bestond er een vrij regelmatige uitwisseling van ideeën tussen Koolhaas en Ungers. Het is ook duidelijk dat dit werk een nieuwe richting inslaat in de definitie van de rol van de architectuur in de stad, namelijk als afgebakend, dus specifiek en niet gericht op de totaliteit. Zowel Ungers (archipel, Großform) als Koolhaas (City of the Captive Globe, Bigness) maken een overgang in de behandeling van de stad vanuit het perspectief van de architectuur. Ze proberen houvast te krijgen op de voortdurend veranderende toestand van de metropool en recht te doen aan het pluralisme en de tegenstrijdigheden die tot in haar fundament teruggaan, toch verloopt deze worsteling in hun werk altijd via de architectuur.

Koolhaas en Ungers Nieuwe stadsvormen

Zo wordt duidelijk waarom Koolhaas het idee van Berlijn als een groene archipel een vruchtbaar idee over de Europese metropool noemt: de archipelstad komt opmerkelijk dicht in de buurt van de ideeën over de stad en hoe die te benaderen die Koolhaas zelf aan het formuleren was. Op het vlak van hun ideeën was de band tussen Ungers en Koolhaas het sterkst in de tijd van de groene archipel en de versie van de 'City of the Captive Globe' die samen met een bespreking van werk van Ungers in 1975 in *Lotus* is verschenen.²¹ *Lotus* bracht een kortere versie van de 'City of the Captive Globe' dan de versie die in 1978 in *Delirious New York* zou worden opgenomen, met een heel specifieke herformulering van de stellingen van 'Die Stadt in der Stadt', waarin het grid wordt voorgesteld als een 'archipel van "steden in steden"'.²² In deze publicatie wordt het begin van het werk aan de 'City of the Captive Globe' gedateerd in 1972. Dat was ook de tijd dat er tussen Koolhaas en Ungers een vrij continu en wederzijds vruchtbaar contact ontstond dankzij de Harkness Fellowship, die

18

'(...) the attraction of Bigness is its potential to reconstruct the Whole, resurrect the Real, reinvent the collective, reclaim maximum possibility'. 'Bigness, or the Problem of Large', in: OMA, Koolhaas & Mau (red.), op. cit. (noot 2), p. 495-516.

19

In relatie tot het atelier in Berlijn kan het in die zin van belang zijn dat Koolhaas de lijdende vorm gebruikt: 'a concept [of the green archipelago] was launched', en niet specificceert wie het concept heeft bedacht. OMA, Koolhaas & Mau (red.), op. cit. (noot 2), p. 198-203 (p. 200). Zie noot 1.

20

Koolhaas kwam in 1972 bij Ungers op Cornell University studeren. In die tijd was hij al bezig met het onderzoek voor *Delirious New York*. In 1973 ging hij naar Manhattan om aan het Institute for Architecture and Urban Studies (IAUS) verder te werken aan het manuscript.

21

Lotus, nr. 11, 1975. Welk idee van invloed was op welk is moeilijk te zeggen, al zijn er aanwijzingen dat Koolhaas al vroeg belangstelling had voor Ungers' werk op het gebied van de stad, zoals aangegeven in noot 6. *Lotus* publiceerde tegelijk met deze stukken ook de inzendingen voor een prijsvraag voor Roosevelt Island (NY), een van Ungers en een van OMA. De inzendingen worden aangekondigd als 'twee inzendingen van OMA', hetgeen de vraag opwerpt of Ungers nog sterker betrokken was bij het recent opgerichte Office for Metropolitan Architecture dan algemeen bekend is.

22

Koolhaas, op. cit. (note 5), p. 296.

a conceptual leap: he simply discards the traditional techniques of architecture. Traditional tools such as composition and ornamentation are useless, or: 'the "art" of architecture is useless'. The city cannot be seen as a work of art, governed by accepted rules of composition, nor does *Grossform*, as a formal sense of coherence, offer a solution. *Grossform* is to some extent derived from a scale, but is defined primarily through its formal qualities. Bigness derives from a scale that transcends form entirely. This becomes the key to a new problem in architecture: Bigness may be derived from quantity (the 'numbers' discarded by Ungers in his essay on *Grossform*), but it becomes a new quality. This quality then has the capacity to 'reinvent the collective'. Where *Grossform* maintains a tenuous balance between scale and form, the scale of Bigness allows it to transcend form. *Grossform* still somehow frames the collective, or makes the collective appropriation of space possible. Bigness, on the other hand, is meant to entirely reinvent the collective – it does not offer the framing mechanism of a strong form but demands a full-scale rethinking.

The Collective Dimension of Architecture

From the literature it becomes clear that the city is central to the theoretical and written work of Ungers, ranging from *Grossform* to *City Metaphors* and *The Dialectic City*. Like his colleagues of Team 10, as well as many others of the same generation, Ungers maintains an interest in shaping the spaces that would allow a sense of cohesion, something that might connect the extremely individualised beings sharing the space of the late twentieth-century city.²⁵ In contrast to ideas such as the megastructure and network cities from this period however, to Ungers it is primarily the formal definition of architecture (as a self-contained whole) that leads to its function in the collective.²⁶ Architecture must not turn to other disciplines such as sociology to begin to understand how collective spaces are formed, but rather remain within its own discipline. By offering a strong form, it offers a grounding to the unpredictable and fleeting condition of life within it. Ungers (and later, Koolhaas) place architecture at the centre of creating a collective, but leave its mechanisms within only the discipline. This is not architecture as social engineering, but architecture as architecture.

In the publication series *Veröffentlichungen zur Architektur* (1965-1972), Ungers shows a tendency to argue for the collective, or the larger frame – the coherent formwork that is larger than just the individual pieces. Both Ungers and Koolhaas address the urban fabric from a general perspective, but primarily negotiate the (semi)public conditions in the contemporary city through architecture. A strong role is allotted to the architectural object. Furthermore, a crucial position is given to collective spaces, though not always identified with a broader notion of the collective domain. These spaces do not follow the European tradition of the town square, but rather of 'strong form' as counterpoint to voids and the surrounding amorphousness of a dissipating city. Perhaps this is also precisely the distinction between the City within the City, or the City of the Captive Globe, and their precursors in the form of Team 10 or the principle of megastructures. Rather than seek a new collective totality, a new public domain that will embrace all, the work of both Ungers and Koolhaas allows a tension to remain between the configura-

25

One of his lesser known publications, published in co-authorship with Liselotte Ungers, is *Kommunen in der Neuen Welt 1740-1972* (Cologne, 1972). The book is a study of various communes in the United States, from the late 1800s to the 1970s. It examines the conditions of smaller collective societies, and the role they might play in social transformation (which seems to still resonate with some Team 10 ideas). Yet it also hints at the specific position Ungers will later attribute to architecture as something that cannot be defined by the social (but may rather be a defining element only by virtue of its formal and typological qualities). 'Early Communes in the U.S.A.', *Architectural Design*, Vol. 42, August 1972, 502-512.

26

It also seems fair to state that a number of projects demonstrate turning points in his work, such as Grünzug Süd which is situated between a Team 10-like concern for the city fabric and a stronger role for the architectural object which will develop more strongly in the 1970s. The ongoing research, presented here as work in progress, will further explore the position and contribution of his projects in the larger body of his work.

Koolhaas in staat stelde bij Ungers te gaan studeren aan Cornell University.²³

Wat het werk van Ungers en Koolhaas in deze tijd meer dan wat ook onderscheidt, is de breuk met de perceptie van de stad als een samenhangend geheel. Wat ze delen is het idee dat zelfs in een gefragmenteerde stad de verbindingen daarbinnen en de rol van de architectuur van levensbelang kunnen blijven. Ungers ziet een eenheid die tot stand komt in een sterke vorm (Großform) dan wel dankzij de intense individualiteit van 'eilanden' in de stad. Koolhaas ziet het grid zelf als zo'n neutrale en alomtegenwoordige grondslag dat het een gebrek aan eenheid kan omvatten. Het grid is een sterke stedelijke conditie die elke individuele conditie daarbinnen maximale vrijheid laat. De individualiteit van elke kavel versterkt zelfs de eenheid van het grid. De aandacht voor de individuele conditie biedt de architectuur een sterke positie binnen het stedelijk weefsel: ze kan het grotere stedelijke veld versterken door eenvoudigweg specifiek te zijn. Maar is het denkbaar dat de archipelstad ook een oplossing suggereert voor de inpassing van een collectieve sfeer in het heterogene stedelijke domein?

Bigness: de Großform overstegen

Het essay 'Bigness' uit 1994 is de volgende stap in de analyse van de rol van de architectuur in het stedelijk domein. Hoewel de observaties waarop de categorie Bigness berust verwant zijn aan de condities die Ungers midden jaren zestig waarneemt in zijn hedendaagse stad, is de kleine stap in schaal hier een conceptuele reuzensprong als het gaat om de rol van de architectuur. Bigness wordt voorgesteld als eenvoudigweg het gevolg van een schaalvergroting ('Boven een bepaalde schaal neemt architectuur de eigenschappen van Bigness aan'), die dan een conditie wordt die het traditionele begrip van de vorm en de gemeenschappelijke strategieën van de architectuur overstijgt.²⁴ Bigness 'vestigt een regime van complexiteit': ze roept de condities op die we als typisch 'stedelijk' beschouwen, en die niet meer te behandelen zijn met een samenhangende totaliteit van de architectonische vorm. Toch is dit regime van de complexiteit, net zoals de archipel, en zelfs zoals ingekaderd door de Großform, niet te zien als zuivere fragmentatie. In Bigness 'blijven de delen toegewijd aan het geheel'. De congruentie tussen de geschriften van Ungers en Koolhaas blijft hier zichtbaar: geen van beiden ontkent de mogelijkheid van samenhang, maar beiden proberen plaats te maken voor de complexiteit en pluraliteit van de hedendaagse metropool.

Nu hij afwijkt van Ungers' geschriften maakt Koolhaas hier meteen een grote conceptuele sprong: hij dankt de traditionele technieken van de architectuur eenvoudigweg af. Traditionele instrumenten als compositie en ornamentatie zijn nutteloos, oftewel: 'de "kunst" van de architectuur is nutteloos'. De stad kan niet worden gezien als een kunstwerk, geregeerd door algemeen aanvaarde compositiewetten, en de Großform, die een samenhang in formele zin zou moeten scheppen, biedt geen oplossing. Großform is tot op zekere hoogte afgeleid van een schaal, maar wordt primair bepaald door haar formele kwaliteiten. Bigness is afgeleid van een schaal die de vorm geheel overstijgt. Hier ligt de sleutel tot een nieuw probleem in de architectuur: Bigness mag dan zijn afgeleid van de kwantiteit (de 'numerieke omvang' die Ungers in zijn essay over de Großform had verworpen), maar ze wordt een nieuwe kwaliteit. Een kwaliteit

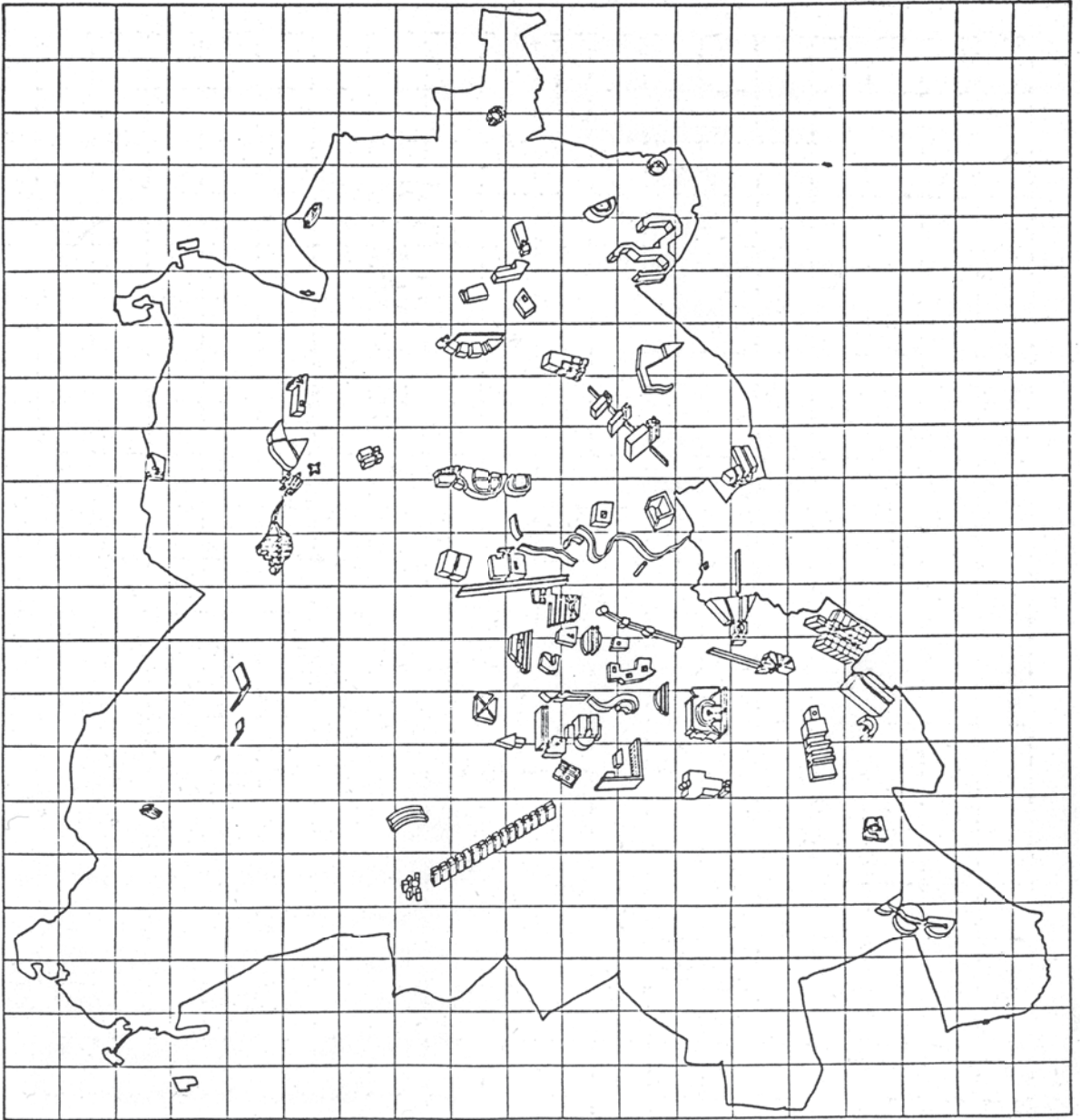
23

Na zijn tijd bij Cornell heeft Koolhaas in 1974 ook meegewerkt aan twee prijsvraaginzendingen van Ungers en tot 1977 ook incidenteel aan de zomeracademies op Cornell. Het is niet verrassend dat de sterkste weerklank tussen de ideeën van Koolhaas en die van Ungers te ontwaren is in het midden van de jaren zeventig.

24

'Bigness, or the Problem of Large', in: OMA, Koolhaas en Mau (red.), op. cit. (noot 2).

Städte in der Stadt

die vervolgens in staat is tot een 'heruitvinding van het collectief'. Waar de Großform dus nog een wankel evenwicht bewaart tussen schaal en vorm, kan Bigness met haar schaal de vorm overstijgen. De Großform vormt nog een soort inkadering van het collectieve, of maakt de collectieve toe-eigening van de ruimte mogelijk. Bigness moet daarentegen het collectieve helemaal opnieuw uitvinden: het beschikt niet over het inkaderend mechanisme van een sterke vorm, maar eist een totale heroverdenking.

De collectieve dimensie van de architectuur

Uit de literatuur wordt duidelijk dat de stad centraal staat in het theoretische en schriftelijke werk van Ungers, van de 'Großform' tot 'Stadsmetaforen' en de 'Dialectische Stad'. Evenals zijn collega's van Team 10 en vele andere generatiegenoten houdt Ungers vast aan het belang ruimten te scheppen die een gevoel van samenhang toelaten, iets dat een verbinding kan vormen tussen de extreem geïndividualiseerde wezens die de ruimte van de eind-twintigste-eeuwse stad delen.²⁵ Tegenover ideeën als de megastructuur en de netwerkstad, die in deze tijd ook opgeld deden, stelde Ungers echter dat het primair de formele bepaling van de architectuur is (als in zichzelf besloten geheel) die haar een functie geeft in de collectieve sfeer.²⁶ Om inzicht te krijgen in hoe collectieve ruimten worden gevormd, moet de architectuur zich niet wenden tot andere disciplines als sociologie, maar bij de eigen leest blijven. Door een sterke vorm te bieden, geeft ze de onvoorspelbare en vluchtige toestand van het leven daarbinnen een houvast. Ungers (en later Koolhaas) plaatst de architectuur centraal in de schepping van een collectief, maar eist dat alleen methoden van binnen de eigen discipline worden toegepast. Dat wil zeggen: geen architectuur als *social engineering* maar architectuur als architectuur.

In de uitgavenreeks *Veröffentlichungen zur Architektur* (1965–1972) vertoont Ungers de neiging te pleiten voor het collectief, of het grotere kader – het samenhangende raamwerk dat groter is dan louter de afzonderlijke stukjes. Zowel Ungers als Koolhaas bezien het stedelijk weefsel vanuit een algemeen perspectief, maar ze benaderen de (semi-)publieke condities in de hedendaagse stad primair via de architectuur. Het architectuurobject wordt een sterke rol toegewezen. Daarnaast wordt een cruciale positie toegeschreven aan collectieve ruimten, zij het niet altijd in samenhang met een bredere notie van een collectief domein. Voor zulke ruimten gaan ze niet uit van de Europese traditie van het stadsplein, maar van 'sterke vormen' als tegenwicht tegen leegten en de amorphe omgeving van een verbrokkelende stad. Misschien is dat ook precies het verschil tussen 'Die Stadt in der Stadt' of de 'City of the Captive Globe' en hun voorlopers in Team 10 of het idee van de megastructuren. Ungers noch Koolhaas zoekt nog naar een nieuwe collectieve totaliteit, een nieuw publiek domein dat alles zal omvatten, maar laten beiden een spanning bestaan tussen de configuratie van een collectief en de handelingsvrijheid van het individu. Het idee van een grid met vrijheid binnen het grid, de archipelstad die een totaliteit biedt in de vorm van een conglomeraat van eilanden: de volledige vrijheid voor individuele ontwikkeling per 'eiland' is misschien het meest relevante aspect van hun antwoorden op de vragen die de toestand van de hedendaagse stad oproept. Houdt de archipelstad immers, in plaats van de totale desintegratie van het publieke

25

Een van zijn minder bekende publicaties, geschreven samen met Liselotte Ungers, is *Kommunen in der Neuen Welt 1740–1972*, Keulen 1972. Het boek is een studie van verschillende communes in de Verenigde Staten van het midden van de achttiende eeuw tot de jaren zeventig van de twintigste. Het bespreekt de leefomstandigheden van kleinere collectieve samenlevingsvormen en de rol die ze zouden kunnen spelen in een omvorming van de maatschappij (hetgeen nog altijd weerklank lijkt van ideeën van Team 10). Toch geeft het ook al een aanwijzing van de specifieke positie die Ungers later aan de architectuur zal toeschrijven als iets dat niet kan worden bepaald door de sociale relaties (maar die relaties wél mede kan bepalen dankzij haar formele en typologische kwaliteiten). 'Early Communes in the U.S.A.', *Architectural Design*, jrg. 42, augustus 1972, p. 502-512.

26

Het lijkt ook gerechtvaardigd te zeggen dat enkele van zijn ontwerpen fungeren als keerpunten in zijn werk, zoals Grünzug Süd, dat een tussenpositie inneemt tussen een gerichtheid op het stedelijk weefsel à la Team 10 en een benadrukking van de rol van de architectuur die in de jaren zeventig sterker zal worden. Het lopende onderzoek, hier gepresenteerd als een 'werk in ontwikkeling', zal de positie en de bijdrage van zijn ontwerpen in zijn bredere oeuvre verder verkennen.

tion of a collective and the freedom of individual agency. The idea of a grid with freedom inside the grid, the archipelago city that offers a totality of a conglomerate of islands, yet the full freedom for individual development per 'island' is perhaps the most relevant aspect of this work to the questions arising within the contemporary urban condition. For does not the archipelago city, rather than accept a full disintegration of the public realm, propose that there is a 'loose' collective that transcends the merely individual, yet allows for individuation?

What is most striking in this work, from *Grossform* to *Bigness* via the archipelago city and the *City of the Captive Globe*, is its unremitting desire to address the problem of a collective space in the face of a pluralistic society. Whether it be the freedom to produce an unpredictable infill of the larger frame of a *Grossform*, or the potential to reinvent a collective through the condition of *Bigness* (which transcends every form of understanding of a scale). A continuous negotiation of the need for definition through architectural form and the space for unprogrammed, undefined and unpredictable interventions. By focusing on form rather than programme, space may well be created for individual agency. In this way, the archipelago city, as a 'blueprint for the theory of a European metropolis', offers something distinct and new: the potential for small-scale intervention, based on architectural form, that is intended to create collective spaces. This holds a key to a pluralistic yet cohesive urban space, with collective spaces forming an intermediate condition between the public and the private.

domein te accepteren, niet de stelling in dat er een 'los' collectief bestaat dat het louter individuele overstijgt maar toch ruimte laat voor individualisering?

Wat het meest opvalt aan dit werk, van de 'Großform' tot 'Bigness', via de archipelstad en de 'City of the Captive Globe', is de onwankelbare toewijding aan het probleem van een collectieve ruimte tegen de achtergrond van een pluralistische samenleving. Of het gaat om de vrijheid van een verrassende invulling van het grotere kader van de Großform of de mogelijkheid een collectief opnieuw uit te vinden in de condities geschapen door Bigness (die elk schaalbegrip te boven gaat). We zien een voortdurende afweging van de noodzaak van een afbakening via de architectonische vorm tegen de vrijheid voor niet-geprogrammeerde, ongedefinieerde en onvoorspelbare interventies. Het is goed mogelijk dat de nadruk op de vorm, en niet op het programma, ruimte biedt voor individueel handelen. Als zodanig biedt de archipelstad, als 'blauwdruk voor de theorie van een Europese metropool', iets anders en nieuws: de mogelijkheid van interventie op kleine schaal, gebaseerd op een architectonische vorm die is bedoeld om collectieve ruimten te scheppen. Hier ligt de sleutel tot een pluralistische maar toch samenhangende stedelijke ruimte, met collectieve ruimten die een tussenvorm bieden tussen publiek en privaat.

Vertaling: Bookmakers, Rob Kuitenbrouwer